

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

О. В. ЮРКОВА (Київ)

**“ВАЖНО, ЩОБ БЕЗУМСТВОМ
ТРЕМТІЛА ВАША ДУША...”**

(З епістолярної спадщини М. Є. Слабченка)

В Інституті рукописів Національної Бібліотеки України ім. В.І.Вернадського зберігається особовий фонд №262, зформований... лєнінградським істориком-пенсіонером, який у другій половині 1970-х років подарував власний архів Академії Наук УРСР. Цей вчинок лєдвє чи можна назвати пересічним. І справа тут не лише у географії. Йдеться, скоріше, про науковий подвиг в ім'я української науки.

Фондоутворювачем був Дмитро Овсійович Кравцов, прізвище якого майже зовсім не відомо українській історіографії. Він народився 26 жовтня 1898 р. в селянській сім'ї с. Журавки Глухівського повіту на Чернігівщині. Середню освіту майбутній дослідник здобував у Вейверській учительській семінарії. А вступивши 1918 р. як слухач до історико-філологічного факультету Київського Українського Державного Університету і пройшовши разом з цим вузом всі етапи реорганізації, Дмитро Кравцов наприкінці 1922 р. закінчив факультет профосвіти Київського Вищого Інституту Народної Освіти¹. Вже на початку 1920-х рр. історик почав активно співпрацювати з Історичною секцією ВУАН, з 1924 р. став кандидатом в аспіранти Науково-дослідної кафедри історії України, якою керував акад. М.С.Грушевський (одночасно Д.О.Кравцов був і вихователем у дитячому будинку)². Зважаючи на певні палеографічні навички Дмитра Овсійовича та добре володіння ним латинською та польською мовами, Михайло Сергійович залучив молодого науковця до роботи в Археографічній експедиції ВУАН, що у 1926-1930 рр. опрацьовувала фонди московського “Древлехранилища” Центрархіву РСФРР (таку назву у 1920-ті роки мали об'єднані колишні архіви Міністерства юстиції та закордонних справ). Навіть після затвердження аспірантом кафедри постановою Малої Президії Укрнауки НКО УСРР від 31 травня 1927 р.³ Д.О.Кравцов продовжував працювати у “Древлехранилищі” у складі експедиції. Із розформуванням у вересні 1930 р. Науково-дослідної кафедри М.С.Грушевського науковець був обраний дійсним членом Археографічної Комісії ВУАН (30 жовтня 1930 р.)⁴ і ще більше року виконував доручення Комісії у Москві. Заразом він збирав

матеріали до своєї промоційної праці “Разінщина на Україні” та готував одноіменний збірник документів та матеріалів, а також збірник матеріалів про повстання К.Булавина. Репресивні нагінки на ВУАН змусили історика покинути академічну працю та виїхати до Ленінграда, а через кілька років і до Куйбишева, де він працював у геологічному управлінні⁵. Дослідник, проте, не полишав своєї роботи “Україна та повстання С.Разіна” і в 1940 р. отримав загалом позитивну рецензію проф. В.Мавродіна⁶, що дало йому можливість захистити кандидатську дисертацію. По війні Дмитро Овсійович працював доцентом та деканом у Куйбишевському плановому інституті, а згодом знову повернувся до Ленінграда.

Не можна не відзначити ентузіазм і енергію Д.О.Кравцова - працюючи у різних містах, на різних посадах, він весь час продовжував вважати себе членом Археографічної експедиції і виконував ті завдання, що були поставлені ще М.С.Грушевським: збирати матеріали з історії, літератури, економіки і культури України. І – що важливо – він був щиро переконаний, що “виписки або копії їх повинні бути і в Києві”⁷.

Так, власне, архів історика і опинився в Інституті рукописів. І цінний він не лише документами власного походження, спогадами та рукописами фондоутворювача, а й виписками з різних архівосховищ колишнього Радянського Союзу, де до останніх років життя працював Дмитро Овсійович (помер він у 1982 р.⁸). Більше того, науковцю вдалося, попри всі випробування долі, зберегти ще один коштовний скарб – автографи листів акад. М.С.Грушевського та М.Є.Слабченка до нього як до члена Археографічної експедиції. Однак якщо листи М. С. Грушевського вже обліковано і закаталогізовано⁹, то про листи М. Є. Слабченка до Д. О. Кравцова досі українська історіографія не згадувала. А вони варті найпильнішої уваги.

Взагалі епістолярія є надзвичайно цікавим і цінним джерелом історичної науки. Адже в листах людина не лише перераховує події та факти, а й дає їм емоційну характеристику, що дозволяє доторкнутися до інтимного світу автора. Через листи – сухі і офіційні чи, навпаки, дружні і відкриті – можна побачити душу людини, зрозуміти її та її час. Це повною мірою стосується М.Є.Слабченка, бо нестримано-запальна вдача історика якнайповніше відобразилася в епістолях. На цю властиву рису науковця звернула увагу і відома еміграційна вчена Н.Д. Полонська-Василенко, яка у спогадах нотувала, що “листи Слабченка – імпульсивні, поетичні, зворушливі – часто розкривали душу талановитої людини, що перенесла в житті багато скорбот”¹⁰. На превеликий жаль, багато листів одеського вченого не збереглося, як, зрештою, і архів науковця, тому шість автографів Михайла Слабченка, що передав Дмитро Кравцов на збереження до Інституту рукописів, являють собою важливе джерело для вивчення не лише біографії науковця, а й взаємовідносин між різними історичними школами у другій половині 1920-х рр.

Так, наприклад, досі в літературі не згадувалось про участь М.Є. Слабченка – як “консультанта по історичній лінії” у постановці художнього

кінофільму “Перлина Семирамиди” на Одеській кінофабриці влітку 1928 р. (див. лист № 5). До цієї роботи Михайло Єлисейович ставився так само пристрасно, як і до написання наукових розвідок, вимагаючи відтворення історичної правди навіть у таких, начебто другорядних деталях, як форми колонн чи черевиків. “Добре, - щиро довіряв він Д.О.Кравцову, – що тої кінематографічності не так багато, *а то був би згорів*” (виділено нами. – О.Ю.).

Цікаво також відзначити, що в листах до Дмитра Кравцова - аспіранта М.С.Грушевського - М.Є.Слабченко не виявляє свого невдоволення “ударами зі сторони” Михайла Сергійовича та “брехнею і злопихательством з боку Грушев'янців”, як занотовує він у той же час у “Щоденнику”¹¹, а, навпаки, пише про М.С.Грушевського як “нашого спільного вчителя” (див. лист № 1), пропонує “фавориту Грушевського” Миколі Ткаченку взяти частину своїх лекцій в Одеському Інституті Народної Освіти (ІНО) (лист № 2) та дає Д.О.Кравцову товариську раду триматися кафедри М.Грушевського, “хоч би там і не все йшло гладко”, бо “важно взяти школу...” (лист № 3).

Епістолі М.Є.Слабченка не мають відповідей, і ми не можемо уявити повної картини взаємовідносин шановного професора і молодого початківця, яких об'єднувала закоханість в історію Запоріжжя. Крім того була ще одна риса, властива обом - колоритний стиль, що був певним з'єднувальним ланцюжком. Д.О.Кравцову (як і М.Є.Слабченку) була притаманна барвистість мови, художня образність висловів. Як зазначав сам Дмитро Овсійович, він мав “чулу душу”¹², “дуже чулим” був і Михайло Єлисейович (лист № 3). Ймовірно, саме тому М.Є.Слабченко любив отримувати від Д.О.Кравцова листи, адже в них він бачив “багато теплоти й щирости та безпосередності, які так рідко зустрічаються в наші дні, коли кожний чоловік виглядає справжнім наркомонделом” (лист № 6).

Зважаючи на відкриття нових архівних джерел (передусім з фондів СБУ), можливо, ми матимемо копії листів Д.О.Кравцова до М.Є.Слабченка найближчим часом. Адже, як виявилось, органи ДПУ-НКВС слідкували за кожним кроком академіка М.С.Грушевського та його співробітників, листування М.С.Грушевського піддавалося перлюстрації¹³. Більш ніж вірогідно, що такий нагляд був встановлений і за історіографічним опонентом М.С.Грушевського - М.Є.Слабченком і на нього була також заведена справа-формуляр. А про те, що пошта М.Є.Слабченка також перлюструвалася, свідчать копії листів до нього О.П.Оглоблина (1926 р.) та К.Є.Антиповича (1928 р.) у справі-формулярі на М.С.Грушевського¹⁴. Може бути, що там наявні і перлюстровані листи Д.О.Кравцова до М.Є.Слабченка.

В даній публікації ми подаємо всі листи М.Є.Слабченка повністю, зберігаючи особливості мови оригіналу. Дати написання деяких листів встановлено за змістом і подаються у дужках [ ].

[Літо 1927 р.]

Шановний Collega!

Радий був довідатися, що Ви працюєте в Москві. Дуже добре зробив Олександр Сергійович¹⁵, доставши Вам командировку з Археографічної Комісії¹⁶. Дуже приємно й те, що УАН підтримує починаючих вчених. Розуміється, істориків підтримує Мих[айло] Серг[ійович]¹⁷, над книжкою якого “На порозі нової України” отсе зараз сиджу й багато роздумую. Скільки зробив і робить старий, просто не збагнеш. Оттаке. Признатись, я думав, що Ол[ександр] Серг[ійович] до своїх учнів ставиться не так. Але помиляюсь – от Ви вже дістали 2 командировки і безперечно через нього, а се вже красномовно промовляє на користь Ол[ександра] Серг[ійовича].

Смущає мене трохи Ваша тема¹⁸ – страшенно вузька вона. Мені думается, що рямці розсунути буде важко й принципових питаннів при такому положенню не зможете поставити.

В Одесі матеріялів що до Запоріжжя XVII стол. нема, але XVIII ст. представлено прекрасно.

Я справді читав доповідь про Запор[озький] Зимовник. Наскільки міг уловити, без особливого []*. З'ясовується це вузькістю теми (я напирав на право), слухачі ж видно чекали на більш широку й економічну тему. Закиди робилися, ясно, але з них по суті дуже нечисленні. А коли взяти на увагу мою різкість, якої я не кинув й під час дебатів, то доповідь із сього боку не могла подобатись: бунтівник я, не дістає спокійного ставлення. В мене зараз закінчено VI-ий том “Орг. госп.”¹⁹, де говориться про економіку й право Вольностей, V-й же том про право й економіку Січи десь бродить, шукаючи мені премії²⁰. Але її-то вже знаю – не дістану, бо занадто вже рішучо рву з традицією й питання висовую в зовсім нових розрізах, тож який еретик. Знаю, он як лятимуть, але певен, що сама постановка питаннів по новому не буде безплідною. І значінне моєї роботи полягає як раз в нових точках погляду. Для такої роботи чисто методологічного змісту не представляється надто важним нагромадження матеріалу. Можна по новому розглядати й матеріял старий. Тому утруднювати Вас розшукуванням для себе матеріялів не маю права. А ось коли що попаде під руку з справ господарчого роду й Ви хотіли б поділитися зі мною, то був би дуже обов'язаний.

В-осени, можливо, виступлю в УАН з новою доповіддю про Запорожські міста та слободи. Але тільки може, бо бути в Києві значить проживати гроші, їх же в мене при мойому безалаберному життю не завжди вистачає. Отож напевно нічого не можу сказати. V-ий том мій вийде в біжучому році, VI-ий – в будучому. Сього ж року виходить 2-ий том “Матеріялів”, а в

* Слово не прочитане. Ймовірно, “успіху”.

будучому вийде й 3-ий²¹. 5-ий й 6-ий томи надішлю Вам, як і Вашому вчителеві і нашому спільному вчителеві Мих[айлу] Сергійовичу.

З правдивою пошаною

М.Слабченко

ІР НБУ НАНУ. – Ф.262. – № 116. – Арк.1-2 зв. – Автограф.

№ 2

[Жовтень – листопад 1927 р.]

Поважаний Товаришу!

Після моєї розмови з Вами мої думки й плани не перемінились. Поки що я лишаюсь викладачем в ІНО, але від науково-літературної діяльності раз і назавжди відхожу. Після нанесеної мені в Академії образи, від якої й зараз в мене паленіє обличчє, в мене нема бажання турбувати Академію якими-будь проханнями чи справами. Тому мені дуже неприємно, що я завдав Вам клопоту з Запор[озькою] Архивою²². Думає його взяти Укр-ЦентрАрхив – хай бере, хоче ВУАН – будь ласка, до Москви – хай йде. Обороняти наукові інтереси не моє діло, а справа магістрів, котрим смиренно уступаю дорогу. А ось до Вас пропозиція й до Ткаченка²³. Я тягощусь Вищою Школою, яку до Київської подорожі міцно, побожно любив. Мені неприємно ходити до ІНО, звідки з кожної стіни настирливо торчить магістерська голова й шепоче: “а вон!” Чи не згодилися б Ви або Ткаченко взяти на себе частину лекцій по іст[орії] Укр[аїни], а саме 6 лекцій. Се не штат, розуміється, але й не пустяки. Я б постарався провести чи Вас чи Ткаченка по вищій категорії. Всіх лекцій уступити не можу, бо ті, що збережуться в мене, передати маю моїм ученикам, доля яких не може мене не турбувати. Якщо Ви (чи Ткаченко) згодилися б стати викладачем в нас, то Академія мала б й тісний зв'язок з Одесою, постійного й акуратного кореспондента. А щоб справа була кріпчійш, складайте іспити при ВУАН, статутом її се дозволяється. Праці тут багато й цікавої. Магістри (старі) з нею не суміють справитись, бо Одеса вимагає широти поглядів, розмаху, ініціативи. Обіцяю зі свого боку “не совращать” в свою віру й підтримувати як тільки зможу.

Що до Зап[орозької] Арх[іви], то її поки що не вивозять до Харькова, котрий про запорожців і не допоминається. Д.І.Багалій²⁴ дуже розумний чоловіче, аби руйновати ціле діло. Думаю, що він сам постарается забути про дарунок завгубарх'ом т.Вербова, якого до речі вже знято й на його місці сидить дуже смирний і нічого не розуміючий новий чоловік Лешан, залізничник, який працював в Москві по професійній лінії.

З правдивою пошаною

М.Слабченко

P.S. В Києві цікавляться Запоріз[ьким] правом – є така чутка.

М.С.

Там само. – № 118. – Арк.1-2 зв. – Автограф.

Милий Дмитро Овсієвичу!

Даруйте, як що помиляюсь в Вашому батьківстві. Деся читав, що воно саме таке. Мені було дуже приємно прочитати Ваші компліменти в мою адресу за “Соц[іально]-правну орг[анізацію] Січи”. Ви не помиляєтесь – се 5-ий том чи, ліпше, I ч. V-го тому. Друга-ж частина про паланкову організацію буде в V книжці “Праць”²⁵. Не знаю, що саме читала Н.Д.Полонська²⁶. Думаю, що вона зробила добру доповідь й у всякому разі хтіла зробити мені приємне. Публічно читати я не вмію²⁷.

Мені треба або невелика аудіторія, або хоч і велика та з знайомих мені людей. Коли я робив свою публічну доповідь про зимовчак, то аудіторія б[ула] мені невідома. А крім того страшенно периста: віце-през[идент] Академії, на одному кінці, мій бувший солдат на другому²⁸. Як тут знайти спільний для усіх: академиків, професорів, аспірантів, студентів й ... солдат язик. Тому я й промазав свою доповідь. Та й читаю страшенно нерівно: то блискучий фajerверк, то страшенна нудота. Словом, Нат[атія] Дм[итрівна] зробила мені величезну послугу. // Мене страшенно засмутило, що я, будучи завдяки нервовости дуже чулим, не добачив Вашого бажання ввійти до мого семінару²⁹. Спішу виправдатись. Діло в тім, що семінар в мене призначається для підготовки до аспірантури. Як же я міг пропонувати Вам вступити до нього? Вам, що вже аспірант, що має кілька цікавих й важних наукових праць? Очевидно, ніяк. Тому я й не дав Вам ні позитивної, ні негативної відповіді. Що до аспірантури, то (моя товариська рада) тримайтесь катедри М.Груш[евського], хоч би там і не все йшло гладко. Важно взяти школу, а потім вже ступити на свій власний шлях. Тому я й не беру на себе великої відповідальности щось Вам доводити чи що. Не прийміть моїх слів за зле – я неловко висловився. “Турбовати” мене, як Ви пишете, Ви маєте повне право. Дуже дорожу, коли мені довірають й чого-сь (не тільки ради діла, а «так», коли хочеться поділитись думками, поговорити просто з людиною), звертаються до мене. Я людей люблю і особливо радію, коли на нашому дослідчому горизонті появляється нова зірка, до яких безперечно належите й Ви. Одне в мене лихо: нетерпіливий я, мені хочеться, щоб хутко, дуже хутко зірки світили величезним світом і не тільки в Україні, а щоб їх бачили й за кордоном. // Не думайте, скільки років доведеться Вам опрацьовувати матеріял московських архівів. Важно, щоб безумством тремтіла Ваша душа і тоді “задачи на вычисление времени” не матимуть значіння.

Всього найкращого!

Ваш М.Слабченко

10.I.1927 (ні, 1928!)

Там само. – № 121. – Арк.1-3. – Автограф.

[Літо 1928 р.]

Високошановний Collega!

Сердечно дякую за Ваші записини прибути до Київа для відпочинку. На жаль, не можу зкористатися з Вашої любязности. Причин тому кілька, головна ж полягає в тому, що не маю права, нічим не заслужив на Ваші ласкаві записини. Та й після чого мені відпочивати? Праці, що правда, в мене багато, але такої, що я її люблю. Люблю катедру³⁰, семінар, Наук[ове] Т[оварист]во³¹; люблю возитись зі студентами, тормошити їх, люблю свою дослідчу роботу. Від сього не притомлююсь. Найбільш дошкуляють мені непорозуміння з науковими й політичними гешефтмахерами³².

Вони дьоргають, може, не стільки мене, скільки оту катедру, семінар, Наук[ове] Т[оварист]во. Там про мене мели що хочеш, а їх не чипай. Тому стаю як “тигра лютая”. Роблюсь безпощадно-саркастичним, злим, диким. Що правда, не дозволяю й собі наступати на ногу: вмить спалахну. Се літо я справді трохи притомивсь. Але причина тому лежить по-за межами ІНО й т.п. Шукаю, безнадійно шукаю помешкання. Помешкань вільних є сила силенна, але за них правлять такі гроши, що не можу дати їх. Здається, що здохну в теперешній квартирі, тій самій, де Ви в мене були³³. А я сього не хочу: і помирати треба серед “удобной обстановки”.

Працюю страшенно мало – і знову злюсь. А тут ще спека: було кілька день з температурою 42°. Зараз в мене частенько бува поет Сосюра. Які чудові поезії читає він!

Дозвольте тепер звернутися до Вас. Даруйте мені за нескромність. Нагадаю нашу розмову в Одесі: знаєте на що я звернув би Вашу увагу? Міста Степової України в XVIII стол. Оті Балга, Голга й др. За часи турецько-татарського пановання. Не досліджена сторінка. Вияснити характер турецького феодалізму, особливий тип тур[ецько]-тат[арських] міст (превалювання військових начал), висвітлити їхню економіку, соц[іальний] стан за часи торговельного капіталізму й т.д. – річ заманлива. Йй-бо’ то як буде. В сій справі радий буду стати Вам в пригоді радою, вказівками то що. Що Ви на се скажете?

Ще раз велике спасибі за записини.

З щирою пошаною

М.Слабченко

P.S.Моя адреса: Одеса, Майстерська, 25, 22.

P.S. Думаю, що тема подобатиметься й О[лександр] С[ергійовичу].

P.S. P.S. Умова: як що пристанете на тему, [ ]** систематичної роботи суворо.

М.С.

Там само. – № 119. – Арк.1-2 зв. – Автограф.

** Слово не прочитане. Ймовірно, “домагатиму”.

[13 серпня 1928 р.]

Милий Дмитро Овсійовичу!

Так Ви вже в Москві? І працюєте в Дрєвлєхранилищі? Дуже добре! Мене сильно засмутило, що Ви не працюєте в Вищій Школі. Як же так? Адже-ж аспірант мусить стати викладачем вищої школи? Знач[ить], йому треба мати досвід в справі викладання? На мою думку, це так просто і так ясно! Аспірант може не мати стипендії, але праця в Вищій Школі йому потрібна конечно. Невже в КІНО³⁴ не сприяють втягненню аспірантів до практичної роботи з студентами? Незрозуміло мені це.

Завтра, 14-го, я виїзду до Києва. Пробуду там днів зо 3, махну тиждня на 3 до Чернігова й потім на пару тижднів до Харкова. Маю опрацювати Генеральний Військовий Суд. В грудні буду в Москві, куди мені дають командировку. Як що трапиться, Вам яке-сь цікаве діло щодо Суда військового (пізніш генерального), не відмовте зробити для мене виписки. Буду Вам за це дуже вдячний.

Мав я їхати на УІ всесвітній істор[ичний] з'їзд до Осло³⁵. Та видимо нічо' з того не вийде, бо з'їзд, за газетними повідомленнями, має відбутися 14-18 серпня, а наша Укр. Наука певна, що відбуватиметься він в вересні. Не збагну нічого.

“Малорус[ского] полка”³⁶ (він сильно застарів) Ви не шукайте окремим виданням, а вимагайте “Зап[иски] Новорос[сийского] Универ[ситета]” за 1909 р. по Ист[орико]-Фил[ологическому] Фак[ультету]. В продаж поступило щось 300 прим., які й було хутко розхвано.

Ціле літо провів я на фабриці ВУФКУ³⁷, де ставлять фільм “Перлина Семирамиди”³⁸. Консультую по істор[ичній] лінії. Працювати тяжко. Уявіть собі напр[иклад] таку річ. Вимагаю: поставити колони такого зразку в гаремі, а ставлять . Чому? питаю. “Бачте, так буде більш кінематографічно!” Або вимагаю для купця медаль з портретом Павла (на шию) – ставлять знак з орлом. “Чому?” реву. – Так більш кінематографічно. Замість черевика (бальний тип) бачу . “Що Ви здуріли?” кидаюсь з стусанами. “Бачте, так – більш кінематографічно”. Добре, хоч тої кінематографічності не так багато, а то був би згорів.

Але проте робота цікава. До речі і під секретом: Мих[айло] Серг[іювич] вже 1 1/2 роки опрацьовує фільм “Мазепа”?

Копержинському³⁹ Ви дуже подобались – в цьому я, впрочім, не сумнів[ався]. Він – прекрасна людина.

На все добре, милий Дмитре Овсійовичу!

Ваш М.Слабченко

Там само. – № 117. – Арк.1-2 зв. – Автограф.

В[ельми] Шановний Дмитро Овсієвичу!

Прийміть мою найсердечнішу подяку за Вашу другу послугу. Дарма однак шукав я в Вашій посилці хоч маленької записочки. Ви не захтіли дати мені більшого задоволення. Шкода, шкода, тим більше, що Ви знаєте, що люблю від Вас діставати листи. В них багато теплоти й щирости та безпосередности, які так рідко зустрічаються в наші дні, коли кожний чоловік виглядає справжнім наркомонделом.

Як же Вам живеться? Як Ваша промоційна робота⁴⁰? Коли Ви її захищатимете?

Про себе сказати можу небагато. За останні часи доводиться брати участь в громадській роботі. Ото читав про Покровського⁴¹, потім про Комарова⁴², попав в Голови бібліогр[афічного] Т[оварист]ва, втягли в раду архивного управління, в культ-комісію місцевкома⁴³, в худраду драми й опери, в справу організації ОРНІТСУ⁴⁴. Зле те, що [до] громад[ської] роботи зовсім не тягне. З цього тиждня починаю 5-ий рік з семінаром підвищеного типу. Аспіранти пишуть спрашенно. Зроблю 1-ий випуск і думаю від катедри відійти⁴⁵. Хай керують інші. З киянами якось порвалися зв'язки після того, як я відійшов від Оглобліна⁴⁶. Тепер будуть затягуватись мої роботи в виданнях У.А.Н. Але, по совісти, не можу підтримувати зв'язків з людьми, що для мене перестали бути інтересними. Так трапилось з Оглобліним. От і >< близькі по напрямку люде, по темах, в де-яких оцінках, і послуги деякі робив я Оглобліну⁴⁷, а в останнє побачення в Києві я переконався, що мені з Ол[ександром] Петр[овичем] не по дорозі. Київська борня, якщо можна говорити про возню самолюбств, мене не обходить, так само справи Академії. А Оглоблін возиться в тому всьому, ніби то його діло.

В цьому році викладаю я (не повірите) іст[орію] феодалізму на Україні. Починаю від розпаду родового побуту й кінчаю помірою волочною. А коли дійшов до цього, то побачив, що в Гетьманщині й на Запоріжжю теж існував феодалізм, тільки іншого типу. Тепер розмишляю над тим “новим феодалізмом”. Може, до чого-сь додумаюсь. Матерія дуже цікава. М.Грушевський до неї ставиться видимо геть-геть несимпатично. Кажу так тому, що коли на пропозицію М[ихайла] С[ергійовича] прочитати в Києві доповідь про Зап[орізьку] культуру, я відповів, що волів би читати про козацький феодалізм, М[ихайло] С[ергійович] враз замовк.

В нашому Н[аковому] Т[оваарист]ві небагато нового. Вийшла III кн[ига] “Зап[исок]” по соц[іально]-економічній секції (надішло Вам), I-ша іст[орико]-філ[ологічної] секції. За моєю редакцією виходитиме “Архів Комарова” в 8 томах (вже приступили до роботи) й “біо-біограф[ічний] словник М.Ф.Комарова”, 1-ий випуск якого здамо до друку, певно, десь в січні чи що. Книжки мої попали в Index librarum prohibitorum. Ще новина. Комісія по присудженню вчених ступнів ухвалила дати мені доктора honoris causa, а ось УкрНаука ніяк не може затвердити цієї ухвали⁴⁸. Певно,

не затвердить таки. Погано, дорогий Дмитро Овсієвичу, бути в такому, як моє, положенню. Нарешті – може, Ви це знаєте? – Яворський⁴⁹, Камишан⁵⁰ й [ ]⁵¹ та Юринець⁵², як в нас твердо говорять, будуть виставлені в академіки нашої Академії Наук.

В Одесі проїздом був Тичина. Улаштували на його пошану вечірку в будинку Преси, але так шанували, що він корчився й мучився. В нас це вміють робити!

Доволі, однак.

Ще раз велике спасибі за надіслані копії справ Генер[ального] Суду.

На все добре!

4.XI.[1]928

Ваш М.Слабченко

Там само. – № 120. – Арк.1-4 зв. – Автограф.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.12. – Спр.3767. – Арк.7.

² Там само. – Арк.4.

³ Там само. – Арк.3.

⁴ Інститут рукописів Національної Бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі - ІР НБУ). – Ф.262. – № 97. – Арк.5.

⁵ Там само. – Арк.14.

⁶ Там само. – Арк.7.

⁷ Там само. – № 133. – Арк.1.

⁸ Там само. – № 97. – Арк.17.

⁹ Див. Білокін С.І. До питання про авторство “Словника українських псевдонімів”. Документи і матеріали // *Marra Mundi*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя. – Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996. – С.832. До речі, наведена С.Білоконем дата народження Д.О.Кравцова (1993 р.) – неправильна.

¹⁰ Див. Документальні матеріали М.С.Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН УРСР. Каталог / Укладач С.М.Кіржаєв. – К., 1991. – С.68-70.

¹¹ *Полонська-Василенко Н.* Михайло Є.Слабченко // *Спілка Визволення України й Спілка Української Молоді: Спогади, документи і матеріали про діяльність*. Збірник. – Ч.2. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1964. – С.127.

¹² Див. Доля академіка. Фрагменти із щоденника М.Слабченка (Публікація та передмова Віктора Шмельова) // *Київська Старовина*. – 1992. – № 2. – С.23.

¹³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.12. – Спр. 3767. – Арк.7.

¹⁴ Див. *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934. -К., 1996. – 335 с.

¹⁵ Там само. – С.162-163, 210.

¹⁶ *Грушевський Олександр Сергійович* (1877-1942) - брат акад. М.С.Грушевського, український історик, літературознавець. У 1924-30 рр. - дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України у Києві, керівник секції соціальної, економічної і політичної історії. Як керівничий секції опікувався аспірантами кафедри, зокрема О.І.Барановичем, С.В.Глушком, Д.О.Кравцовим та ін.

¹⁷ У 1926-30 рр. посвідчення про відрядження до Москви членам Археографічної експедиції видавалося від імені Археографічної комісії ВУАН, з її операційних коштів також частково покривалися експедиційні витрати.

¹⁸ *Грушевський Михайло Сергійович* (1866-1934) - визначний український історик, літературознавець, громадський діяч, академік ВУАН з 1924 р. 1924-1930 рр. очолював Науково-дослідну кафедру історії України у Києві.

¹⁹ Під час своєї першої командировки до московського “Древлехранилища” у червні-липні 1926 р. Д.О.Кравцов знайшов деякі матеріали щодо “перебування московських ратних людей на Запоріжжі в кінці XVIII ст.” (ІР НБУ. – Ф.Х. – № 8462. – Арк.6 зв.). На відміну від М.Є.Слабченка, який вважав цю тему “страшенно вузькою”, М.С.Грушевський як голова Науково-дослідної кафедри історії України і Археографічної комісії намір Д.О.Кравцова “занятись темою про ратних людей на Запорожжю” “вповні похваляв” (Там само. – Ф.262. – № 108. – Арк.1.). Врешті-решт, темою промоційної праці Д.О.Кравцова стало дослідження Разінського повстання на Україні, а студія про ратних людей набула вигляд статті і готувалася до друку у збірнику “Полуднева Україна”, якому не пощастило побачити світ.

²⁰ Йдеться про роботу “Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни”, що планувалась як десяти томова праця, у 1922-1929 рр. вийшло 5 томів. 6 і 7 томи, написані і готові до друку, були знищені після арешту М.Є.Слабченка у справі “Спілки Визволення України” (1930 р.) (Див. *Заруба В.* Історик трагічної долі (академік Михайло Єлисейович Слабченко) // Архіви України. – 1992. – № 5-6. – С.82.)

²¹ V-й том “Організації господарства України від Хмельниччини до світової війни” вийшов у двох частинах: ч.1 - Соціально-правова організація Січи Запорозької // Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права. – К., 1927. – Вип.3. – С.203-340 та ч.2. – Паланкова організація Запорізьких Вольностей // Там само. – 1929. – Вип.6. – С.159-241. У листі йдеться про частину першу. Завдяки позитивній рецензії Н.Д.Полонської-Василенко на цю роботу і за допомогою Д.І.Багалія вчений дістав наукову премію у 1927 р. (Див. *Заруба В.* Академік Михайло Єлисейович Слабченко // Постаті (Студії з історії України. Книга друга). – Дніпропетровськ, 1993. – С.142; *Полонська-Василенко Н.* Михайло Є.Слабченко. – С.127).

²² “Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX ст.”. – Т.2. – К.: ДВУ, 1927. – 280 с. 3-й том “Матеріалів” після арешту М.Є.Слабченка був знищений. (Див. *Заруба В.* Історик трагічної долі (академік Михайло Єлисейович Слабченко). – С.82).

²³ У вересні 1927 р. М.Є.Слабченко поставив питання перед Президією ВУАН про видання архіву Коша Запорізької Січі, запропонувавши свій (тематичний) план видання; проте акад. М.С.Грушевському вдалося переконати Президію у доцільності видання архіву за хронологічним планом й самому очолити всю підготовчу роботу. Це страшенно обурило надзвичайно вразливого Михайла Єлисейовича, який фактично вдруге (після А.О.Скальковського) віднайшов архів і широко його пропагував в своїх роботах. (Див. *Верба І.В.* Археографічна діяльність Н.Д.Полонської-Василенко. – К., 1996. – С.6-11; *Хмарський В.М.* Про участь М.Є.Слабченка у підготовці до видання Архіву Коша Нової Запорозької Січі // Академік Михайло Єлисейович Слабченко: наукова спадщина і життєвий шлях: Зб. статей. – Одеса, 1995. – С.115-123).

²⁴ *Ткаченко Микола Михайлович* (1892-1965) – відомий український історик, літературознавець. У 1920-х рр. - член академічних Археографічної комісії та Комісії для складання історично-географічного словника українських земель, у 1924-1927 рр. - аспірант, а у 1927-1930 рр. - науковий співробітник Науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського.

²⁵ *Багалій Дмитро Іванович* (1857-1932) – визначний український історик, академік ВУАН з 1919 р., у 1922-1932 рр. - голова Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури.

²⁶ Друга частина У-го тому - “Паланкова організація Запорізьких Вольностей” побачила світ у 1929 р. у 6-му випуску “Праць Комісії для виучування західно-руського та українського права” (с.159-241).

²⁷ *Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна* (1884-1973) - відомий український історик, у 1920-х рр. - співробітниця ВУАН, з 1944 р. - на еміграції.

²⁸ За спогадами тієї ж Н.Д.Полонської-Василенко, “промовляв Михайло Єлисейович чудово... Мушу сказати, що взагалі його усні доповіді були кращі за друковані твори: в них було більше яскравості, самий голос молодий надавав викладові переконливості”. (Див. *Полонська-Василенко Н.* Михайло Є.Слабченко. – С.127).

²⁹ З початком першої світової війни у серпні 1914 р. М.Є.Слабченка було мобілізовано і відправлено на фронт, де історик пробув до кінця кампанії в 166 Ровненському полку на посадах пів-ротного, ротного і батальйонного командира, брав участь у всіх боях полка. У 1917 р. після Лютневої революції Михайло Єлисейович був головою Комітету офіцерських і солдатських депутатів, членом дивізійного комітету, організатором і керівником полкової української ради, членом ради 42 піхотної дивізії й IX корпусу, членом ради ІУ-ої армії. (Див. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.12. – Спр.7109. – Арк.5-зв., 7).

³⁰ З кінця 1920 р. проф. М.Є.Слабченко працював на кафедрі історії України і соціології Одеського ІНО, де з 1923 р. керував семінаром підвищеного типу по соціально-економічній історії України. Більше того, для поглиблення знань майбутніх фахівців він завів в ІНО історичний кабінет, студентські історичні гуртки і студентське бібліографічне товариство. (Див. *Санцевич А.В.* Видатний український історик М.Є.Слабченко. – К., 1993. – С.31). Його марудна праця не була марною. Так, у 1930 р. на одному з допитів заарештований у справі СВУ академік з гідністю зазначав: “Я був щасливий в учнях. Думаю, що ті два з половиною десятки молодих дослідників, що працюють на чолі української науки, дадуть багато нового і важного і покрийуть помилки свого вчителя в науці, виправивши їх, і поведуть молоду українську науку вперед”. (Цит. за: *Григор'єва Т.Ф.* З сім'ї робітника-каменяра (М.Є.Слабченка) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С.35).

³¹ Завдяки М.Є.Слабченку була створена і функціонувала у 1926-1929 рр. Одеська філія Харківської Науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д.І.Багалія.

³² Одеське Наукове при ВУАН Товариство засновано у 1926 р. і діяло як філія Академії. М.Є.Слабченко брав активну участь не лише у заснуванні товариства, а й в роботі його історично-філологічної та соціально-історичної секцій, у 1926-1929 рр. він відредагував 5 томів “Записок соціально-історичної секції”, готував до виходу 6-й; разом з проф. В.Лазурським зредагував 2-й том “Записок історико-філологічної секції”; неодноразово виступав з рефератами на засіданнях Товариства. (*Заруба В.* Академік Михайло Єлисейович Слабченко // Постаті. – С.127).

³³ Від нім. Geschäftemacher – ділок, спекулянт.

³⁴ Н.Д.Полонська-Василенко у 1927 р. під час наукового відрядження до Одеси щоденно обідала в родині М.Є.Слабченка, під протекторатом якого перебувала в цьому місті. За її спогадами, “подружжя Слабченків жило в маленькій кімнаті на Молдаванці (Мастерская, 25). В ній жили Слабченки ще тоді, коли він був студентом; але через мешканеву кризу вони не могли змінити її на ліпшу, хоч Михайло Єлисейович і став однією з видатніших осіб в академічних колах Одеси”. (*Полонська-Василенко Н.* Михайло Є. Слабченко. – С.128).

³⁵ КІНО – Київський Інститут Народної Освіти.

³⁶ VI Міжнародний конгрес істориків відбувся в Осло (Норвегія) у серпні 1928 р. Українську історичну науку на ньому репрезентував М.І.Яворський.

³⁷ Робота “Малорусский полк в административном и хозяйственном отношениях” була виконана на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету. Завдяки високій оцінці проф. І.А.Лінниченка робота за постановою Історико-філологічного факультету Новоросійського університету була відзначена золотою медаллю та надрукована в “Записках Новороссийского Университета (Историко-филологический отдел)”, а також вийшла окремою відбиткою “Малорусский полк в административном и хозяйственном отношении (историко-юридический очерк)” (Одесса, 1909. – 436 + III с.)

³⁸ Йдеться про Одеську кінофабрику Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), з 1938 р. – Одеська кіностудія художніх фільмів.

³⁹ “Перлина Семирамиди” (1929) – художній фільм режисера-постановника Г.М.Стабового.

⁴⁰ *Копержинський Костянтин Олександрович* (1894-1953) – український історик, славіст, літературознавець, етнолог, бібліограф. У 1925-28 рр. – професор Одеського ІНО, викладач історії літератури, у 1928-1930 рр. – дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України М.С.Грушевського у Відділі Примітивної Культури і Народної Творчості.

⁴¹ З 1928 р. Д.О.Кравцов працював над темою “Разінщина на Україні”, документальні джерела до якої знайшов під час роботи в “Древлехранилищі”. Однак завершити свій аспірантський стаж прилюдною обороною йому не судилося через передчасне закриття Науково-дослідної кафедри М.С.Грушевського у вересні 1930 р.

⁴² *Покровський Михайло Миколайович* (1868-1932). – російський історик, академік АН СРСР з 1929 р.

⁴³ *Комаров Михайло Федорович* (псевд. М.Уманець, М.Комар) (1844-1913) – український бібліограф, критик, фольклорист, лексикограф. Із М.Ф.Комаровим М.Є.Слабченко був знайомий особисто; у 1906-1910 рр. вони співпрацювали в Одеській “Просвіті”. (Див. *Мисечко А.І.* З діяльності М.Є.Слабченка в Одеській “Просвіті” (1906-1910) // Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Наукова спадщина і життєвий шлях. – С.37).

⁴⁴ В роботі місцевому М.Є.Слабченко брав участь ще з 1924 р. (ЦДАВО України, ф.166. – Оп.12. – Спр.7109. – Арк.3-зв.).

⁴⁵ Правильно: ВУТОРНІТСО – Всеукраїнське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву, організаційно оформлено у березні 1928 р. Серед організаторів і перших членів його були історики Д.І.Багалій, М.І.Яворський та ін.

⁴⁶ Відсторонення М.Є.Слабченка від керівництва аспірантами дійсно мало місце у 1928-1929 рр. Це було пов'язане із тим, що керівництво і партосередок Одеського ІНО звертало увагу не на здібності та рівень підготовленості абітурієнтів (як це робив М.Є.Слабченко), а дотримувались переважно класових та ідеологічних критеріїв. (Див. *Санцевич А.В.* Видатний український історик М.Є.Слабченко. – С.59).

⁴⁷ *Оглоблін (Оглоблін) Олександр Петрович* (1899-1992) – визначний український історик, у 1920-х рр. – професор Київського ІНО, з 1926 р. – доктор історії української культури, з 1944 р. – на еміграції.

⁴⁸ При захисті дисертації О.П.Оглобліна “Предкапиталистическая фабрика на Украине” на ступінь доктора історії української культури 10 червня 1926 р. у Одеському ІНО М.Є.Слабченко як один із опонентів надав високу оцінку роботі дисертанта, підкреслюючи його хист і обізнаність з джерелами. Позитивна рецензія Михайла Єлисейовича на цю працю була надрукована того ж року в “Записках Історико-філологічного відділу” (Кн.УІІ-УІІІ. – К., 1926. – С.557-560). А у листопаді 1927 р. О.П.Оглобліна за сприянням того ж М.Є.Слабченка було прийнято до членів Одеського Наукового Товариства. (Див. *Верба І.В.* О.П.Оглоблін // Укр. іст. журн. – 1995. – № 4. – С.92).

⁴⁹ Науковий ступінь доктора історії української культури (*honoris causa*) було присуджено М.Є.Слабченку в 1928 р., хоча клопотання Харківської Науково-дослідної кафедри історії української культури ім. Д.І.Багалія було порушено ще у 1926 р.

⁵⁰ *Яворський Матвій Іванович* (1885-1937) – український історик, академік ВУАН з 1929 р.

⁵¹ *Камишан Олександр Миколайович* (1898-?) – історик, у другій половині 1920-х рр. – професор, заступник директора Українського інституту марксизму, дійсний член Кафедри західно-європейської культури при Харківському ІНО, дійсний член Марксо-ленінської кафедри при ВУАН.

⁵² Прізвище написано нерозбірливо. Ймовірно, *Рохкін Григорій Овсійович* (1890-?) – історик, у другій половині 1920-х рр. – дійсний член Кафедри історії Заходу при Українському інституті марксизму.

⁵³ *Юринець Володимир Олександрович* (1891-1937) – український соціолог, філософ, академік ВУАН з 1929 р.